

ks. Marcin Godawa

 <https://orcid.org/0000-0001-5675-4272>
marcin.godawa@upjp2.edu.pl

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
 <https://ror.org/0583g9182>

Męstwo w pokusie — głos św. Józefa Sebastiana Pelczara w kontekście współczesnych wyzwań interpretacyjnych problemu

 <https://doi.org/10.15633/ps.29106>

Ks. Marcin Godawa — dr hab., poeta, adiunkt w Instytucie Teologii Moralnej i Duchowości Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, członek Polskiego Stowarzyszenia Teologów Duchowości. Zainteresowania naukowe: chrześcijańska medytacja i kontemplacja, duchowość pustyni, teologia i literatura.

Article history • Received: 30 Jul 2024 • Accepted: 2 Dec 2024 • Published: 31 Mar 2025

ISSN 1428-5673 (print) • **ISSN** 2391-6575 (online) • Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Abstrakt

Męstwo w pokusie — głos św. Józefa Sebastiana Pelczara w kontekście współczesnych wyzwań interpretacyjnych problemu

Założeniem pracy jest ukazanie nauczania św. Józefa Sebastiana Pelczara, zawartego w jego dziele „Życie duchowne...”, na temat męstwa praktykowanego w kontekście pokusy. W klarownym nauczaniu, zakorzenionym w źródłach teologii, pokusa jawi się jako szansa duchowego rozwoju we współpracy natury i łaski. Tym samym odsłania się antropologicznie ważny aspekt świadomości własnej podmiotowości i wolności. Koncepcja ta zostaje skonfrontowana ze współczesnymi, sekularnymi propozycjami antropologicznymi humanizmu ekskluzywnego (Taylor) i religii terapeutycznej (Rieff). Studium zostanie utrzymane w ramach metodologii teologii duchowości z odniesieniami do filozofii moralnej i socjologii. Konkluzją jest uchwycenie szans rozwojowych opartych na właściwym rozumieniu pokusy jako „miejsca teofanii”. Chrześcijańskie rozumienie pokusy pozwala na podjęcie wyzwań współczesnego sekularyzmu.

Słowa kluczowe: męstwo, pokusa, łaska, sekularyzm

Abstract

The concept of courage (the virtue of fortitude) in temptation—the voice of St. Joseph Sebastian Pelczar in the context of contemporary interpretative challenges of the problem

The paper aims to show the teaching of Joseph Sebastian Pelczar on the concept of courage (the virtue of fortitude) against temptation. In his work “Życie duchowne”, anchored in theological sources, temptation emerges as an opportunity for spiritual development on the basis of the cooperation of nature and grace. Thus, the key anthropological awareness of self-subjectivity and freedom is revealed. This message is then confronted with some contemporary secular interpretations, namely exclusive humanism and therapeutic religion. This study is based on the method of spiritual theology with references to moral philosophy (Taylor) and sociology (Rieff). As a conclusion, the developmental prospect, coming from understanding temptation as “a place of theophany”, could be apprehended, so as to face challenges of contemporary secularism.

Keywords: fortitude, temptation, grace, secularism

Jednym z istotnych wyzwań dla teologii podążającej za doświadczeniami człowieka jest kwestia męstwa praktykowanego w kontekście pokusy. Ów ważny aspekt życia chrześcijańskiego, łączący w sobie aretologię, rozoznawanie duchowe i nauczanie o dynamizmie łaski, który wyraża tradycyjną antropologię teologiczną i nauczanie Kościoła, zostaje poddany konfrontacji z obecnymi dziś w świecie nurtami sekularystycznymi, jak humanizm ekskluzywny czy religia terapeutyczna. Wydaje się, że ten właśnie wątek męstwa wobec pokusy w sposób szczególny odsłania rozbieżność zachodzącą pomiędzy różnymi paradygmatami: teistycznym i nie-teistycznym. W analizie tego zagadnienia należy najpierw przedstawić wybrane aspekty paradygmatu teistycznego, kompetentnie wyrażone przez św. Józefa Sebastiana Pelczara i zakorzenione w doktrynie Kościoła, o czym świadczy tytuł jego dzieła: *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska według najcenniejszych mistrzów duchownych*. Ujęcie męstwa wobec pokusy krystalizuje się w pojęciu chrześcijanina-żołnierza prowadzącego duchową walkę. Następnie warto prześledzić, jak różny jest głos Pelczara i głosy współczesności oraz jak odmiennie interpretuje się doświadczenie człowieka. Idea religijnego zmagania kontrastuje z postulatami odrzucenia metafizyki, wykluczenia wymagań głoszonych w dotychczasowym kształcie, przedefiniowania moralnych norm oraz budowania życiowego komfortu jako jednej z centralnych jakości. Podjęta tu analiza i refleksja ma prowadzić do poszukiwania konkluzji ważnych dla teologii, zarówno teoretycznej, jak i praktycznej, które umożliwią właściwie pojmowaną aktualizację tradycji.

1. Przedstawienie pojęć

U początku analizy należy przedstawić obydwa kluczowe pojęcia — męstwa i pokusy. W określeniu męstwa Pelczar idzie za *Sumą* teologii św. Tomusza (II–II, q. 123, a. 2), rozróżniając ogólne i specyficzne rozumienie tej cnoty. Męstwo może być pojmowane jako cnota ogólna, czyli „hart i stateczność woli” w pokonywaniu zwykłych trudności. Jego istotą jest „działanie mocne i niewzruszone”¹ („ad virtutem requiritur firmiter

¹ Święty Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, red. S. Bełch, t. 21, pars II–II, q. 123. a. 2; <https://zwola-old.karmelicibosi.pl/p/z/formacja/summa.html> (02.06.2024).

et immobiliter operari”²). Staje się ono nieodłączną cechą każdej cnoty, gdyż żadnej nie można nabyć „bez pracy i walki”³. Takie męstwo występuje we wszelkich dziedzinach życia duchowego.

W znaczeniu bardziej specyficznym męstwo jest cnotą specjalną, jedną z cnot kardynalnych i „oznacza odwagę i stałość duszy, która trudne rzeczy podejmuje, a przykre znosi”⁴. Formuła „periculorum susceptio et laborum perpessio”⁵, zaczerpnięta przez Tomasza od Cyncerona⁶, wyznacza dwa istotne wymiary tej cnoty, odnoszące się do czynienia dobra i trwania w nim oraz do znoszenia przeciwności i trudności. Pelczar wyraża to w następujący sposób: „Zadaniem tej cnoty jest uczynić duszę silną i niewzruszoną, już do podejmowania rzeczy trudnych, już do odpychania niebezpiecznych lub szkodliwych, już do znoszenia przykrych”⁷. Podejmowanie rzeczy trudnych odnosi się do czynienia dobra, gdyż w porządku moralnym tylko ono może być przedmiotem działania. To, co jest „niebezpieczne” lub „szkodliwe” oznacza przeszkody w czynieniu dobra. Natomiast przykrości, jakkolwiek mogą mieć różną genezę, są znoszone ze względu na dobro, które jest celem działania. Pelczar łączy rolę męstwa z podejmowaniem czynów trudnych i niebezpiecznych, podając przykład Dawida stojącego naprzeciw Goliata. Dalej, męstwo potrzebne jest do walki z grzechem i pokusą, czego dowód dał Józef egipski, uciekając przed kusicielką (zob. Rdz 39, 12). Zmaganie

---

2 Sancti Thomae de Aquino, *Summa Theologiae*, textum Leoninum, Rzym 1899, II-II, q. 123, a. 2, <https://www.corpusthomaticum.org/sth3123.html> (02.06.2024).

3 J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska według najcenniejszych mistrzów duchownych*, t. 2, Przemyśl 1924, s. 615. Por. najnowsza edycja J. S. Pelczar, *Życie duchowe, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 2, Kraków 2012, s. 164-169.

4 J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska według najcenniejszych mistrzów duchownych*, t. 2, s. 615.

5 Sancti Thomae de Aquino, *Summa Theologiae*, II-II, q. 123, a. 2. <https://www.corpusthomaticum.org/sth3123.html> (02.06.2024).

6 Por. Święty Tomasz z Akwinu, *Summa teologiczna*, red. S. Bełch, t. 21, q. 123, a. 2, przypis 7, <https://zwola-old.karmelicibosi.pl/p/z/formacja/summa.html> (02.06.2024). Znajduje się tam odniesienie do Cyncerona *De inventione*, ks. 2, 54.8. Tekst ten zob. Marcus Tullius Cicero, *De inventione*, ks. 2, 163, https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/-106_-043,_Cicero,_Marcus_Tullius,_De_Inventione,_LT.pdf (10.07.2024).

7 J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 2, s. 615.

takie wymaga nieraz środków heroicznych. Innym obszarem męstwa jest dokonywanie wielkich dzieł dla Boga i bliźnich oraz męczeństwo⁸.

Obydwa przedstawione wyżej znaczenia męstwa: ogólne i specyficzne, wskazują, że należy ono do istoty życia duchowego i może być odnajdywane w różnych jego obszarach.

Szczególną przestrzenią, w której można prześledzić znaczenie męstwa jest zagadnienie pokus na drodze życia duchowego. Pelczar określa, że pokusa jest to „podnieta, czyli poduszczenie do grzechu”⁹. Wewnętrzna pokusą jest niewłaściwy akt myśli, uczucia lub wyobraźni, a zewnętrzna — kontakt z obiektem prowokującym akt pokusy wewnętrznej¹⁰. W rozumieniu zagadnienia istotny jest wgląd we wnętrze człowieka. Co ważne, pokusa może być zarówno przeszkodą, jak i pomocą w życiu duchowym¹¹.

Autor ujmuje pokusę w relacji do grzechu, przypominając kluczową prawdę, że sama pokusa nie jest jeszcze grzechem, o ile nie nastąpiło przyzwolenie, bowiem grzech powstaje na skutek aktu woli, nie zaś zmysłów czy pożądaniami¹². Przyzwolenie wyraża się w upodobaniu okazywanemu pokusie, stąd mowa o „dobrowolnym upodobaniu”¹³. Taka postawa oznacza grzech, nawet jeśli został popełniony tylko wewnętrznie¹⁴.

8 Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 2, s. 615–617.

9 J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska według najcelniejszych mistrzów duchownych*, t. 1, Przemysł 1924, s. 316. Por. najnowsza edycja J. S. Pelczar, *Życie duchowe, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, Kraków 2003, s. 309–341.

10 Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 316–317. Gwoli ścisłości, Pelczar wspomina też o pokusie w szerszym znaczeniu, to znaczy o próbie, której zostaje poddany człowiek. Różnica kryje się w tym, że ten rodzaj prób uwarunkowany jest osobistym działaniem Boga, podczas gdy pokusy w sensie ścisłym, nie będąc aktem Boga, dopuszczane bywają przez Jego Opatrzność. Pokusy w sensie szerokim nie są przedmiotem uwagi w tej pracy (zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 317).

11 Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 316. Por. Tomasz à Kempis, *O naśladowaniu Chrystusa*, Lublin 1986, III. 3. 5: „Dwojako zwykłem nawiedzać moich wybrańców, mianowicie pokusą i pociechą”. W tym kontekście z bogatego nauczania Kościoła można przywołać także naukę św. Ignacego Loyoli na temat pociechy i strapienia (*Święty Ignacy Loyola, Ćwiczenia duchowe*, Kraków 2000, 314–336; por. M. Giuliani, *Natchnienia duchowe*, w: *Szuka kierownictwa duchowego*, red. J. Augustyn, Kraków 2013, s. 301–310).

12 Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 317.

13 J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 316.

14 Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 317.

Postępując się formułami „upodobania do grzechu”¹⁵, „obrzydzenia woli” czy „wstrętu” wobec pokusy, Pelczar wskazuje na rolę wzmocnionej uczuciowo ingerencji woli już na etapie rodzącego się upodobania¹⁶.

Pokusa stanowi okoliczność ujawniającą osobową wartość człowieka. W jej obliczu aktualizuje on swoje władze poznawcze i wolitywne, działając jako podmiot obdarowany wolnością i odpowiedzialnością. W tym zakresie szczególną rolę odgrywa rozum, gdyż od poznania zależy przyzwolenie woli¹⁷. Nauka przedstawiana przez Pelczara ma kluczowe znaczenie dla właściwego rozumienia antropologii.

2. Męstwo w pokusie – sens doświadczenia

Obydwa pojęcia, męstwa i pokusy, łączą się w toposie chrześcijanina-żołnierza i życia-walki. To wywodzące się z Biblii¹⁸ (zob. Ef 6, 10–20) i przenikające duchowość chrześcijańską ujęcie¹⁹ jest także wyraźnie obecne w dziele Pelczara:

Bojowaniem jest życie człowiecze, a każdy chrześcijanin wojownikiem, bo jeszcze na Chrzcie św. zapisał się do wojska Bożego i zaprzysiągł wierność swojej chorągwi. Najwyższym hetmanem tego wojska jest Jezus Chrystus, który za wodzów podrzędnych ma papieża, biskupów i kapłanów; sprzymierzeńcami są

---

15 J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 317.

16 Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 318. Możliwe są trzy postawy: niepodejmowanie upodobania, które może być najwyżej grzechem lekkim, dalej – niedbałe odpieranie upodobania, które jest grzechem powszednim oraz akceptacja upodobania skutkująca popełnieniem grzechu według właściwej mu materii.

17 Święty Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, red. P. Bełch, t. 6, pars I, q. 82. a. 4. resp., https://zwola-old.karmelicibosi.pl/p/z/formacja/summa/summa_06.pdf (25.06.2024).

18 Autor powołuje się na Hi 7, 1 i Syr 2, 1 (zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 337).

19 Por. Tomasz à Kempis, *O naśladowaniu Chrystusa*; Erazm z Rotterdamu, *Enchiridion militis christiani*, https://books.google.pl/books?id=dyk7AAAACAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (11.07.2024); Święty Ignacy Loyola, *Ćwiczenia duchowe*; Wawrzyniec Scupoli, *Walka duchowa*, Poznań 2002.

Aniołowie i Święci, a szczególnie Najświętsza Panna; wrogami zaś ciało, świat i czart²⁰.

Walka jest formułą opisującą całe życie człowieka na ziemi. Chrześcijanin ma mężnie walczyć pod sztandarem swego wodza — Chrystusa²¹ — także z pokusą, tym bardziej że zmagania tego nie można uniknąć²². Spośród wielu wymiarów chrześcijańskiej strategii, takich jak znajomość przeciwnika czy sposób walki, w niniejszym ujęciu uwaga skupi się na znajomości sensu pokusy.

Pokusa postrzegana jest przede wszystkim w ścisłym związku z działaniem Bożej Opatrzności. Nie kusząc nikogo (zob. Jk 1, 13)²³, Pan Bóg dopuszcza pokusę, nie tylko poddając ją swej kontroli, lecz także czynnie uczestnicząc w duchowej walce człowieka. Nie dopuszcza zatem pokus, którym człowiek zjednoczony z Nim nie mógłby sprostać (zob. 1 Kor 10, 13), i wstrzymuje szatana jak psa na łańcuchu²⁴. Przede wszystkim jednak nadaje tej próbie pozytywną wartość. W swym zaangażowaniu Bóg nie tylko ostrzega przed niebezpieczeństwem, ale także używa swej mocy, aby podtrzymać swego żołnierza. Tę aktywność Pelczar oddaje poprzez sekwencję czynności: stoi obok, spogląda, dodaje otuchy, podpierają i trzyma, umacnia²⁵.

W ramach relacji z Bogiem pokusa wydaje owoce. Pierwszym z nich jest pokora, czyli odsłonięcie człowiekowi stanu jego własnej słabości,

²⁰ J. S. Pelczar, *Życie duchowe, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 341.

²¹ Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowe*, t. 2, s. 622. Por. Święty Ignacy Loyola, *Ćwiczenia duchowe*, 143–146; P. Szczur, *Mnisi jako „żołnierze” Chrystusa w nauczaniu Jana Chryzostoma. Analiza 69. i 70. homilii z cyklu Homilie na Ewangelię według św. Mateusza*, „Vox Patrum” 35 (2015) t. 63, s. 375–388; *Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 1994, 538, 1570, 1707, 2846–284; Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes*, 13.

²² Autor w roli argumentu przywołuje tu cytat z książki *O naśladowaniu Chrystusa* 3:35: „Synu, nigdy nie jesteś bezpieczny w tym życiu; lecz dopóki żyć będziesz, zawsze zbroja duchowna potrzebną ci będzie” (J. S. Pelczar, *Życie duchowe, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 337).

²³ Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowe, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 318.

²⁴ Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowe, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 342. Źródłem pokusy może być natura człowieka („ciało”), społeczne struktury grzechu („świat”) oraz szatan (zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowe, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 319).

²⁵ Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowe, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 343.

by „gardzić sobą i lękać się siebie, a ufać tylko Bogu”²⁶. Formuła „nieufności do siebie—zaufania do Boga” wyraża akt człowieka kluczowy w sytuacji kuszenia²⁷. Zastosowane tu dosadne określenia—„pogarda” i „lęk”—mają oddawać radykalizm poznania siebie bez iluzji, w naturze obarczonej skłonnością do grzechu i osobistą winą. Ta wiedza otwiera na doświadczenie Bożego miłosierdzia i w ten sposób pokusa zyskuje swą motywację. Ilustruje to obraz okrętu, który dzięki balastowi (pokusa) zachowuje stabilność²⁸. Następnie pokusa jest sposobem odwrócenia się od świata, pojmowanego jako dziedzina oddalenia od Boga, i bardziej intensywnego trwania w relacji z Nim. Pan dopuszcza lęk związany z pokusą, aby jeszcze mocniej przyciągnąć człowieka do siebie w doświadczeniu miłości²⁹. Stąd też pokusa odgrywa ważną rolę w przyjęciu i utrzymaniu właściwej duchowej orientacji.

W relacji do zła pokusa może być karą za moralne zaniedbania, grzechy i wykroczenia, również te przeszłe, ale także okazją do oczyszczenia, gdy wraz z nią człowiek pozbywa się niedoskonałości³⁰. Na drodze oświecenia pokusa, ściśle wiążąc się z męstwem, stanowi próbę wierności, czyli trwania przy Panu w sytuacji strapienia, a nawet kryzysu: „Jak więc dla żołnierza bitwa, tak dla chrześcijanina próbą jest pokusa”³¹. Męstwo trwania w dobru i odrzucania zła funkcjonuje nie autonomicznie, lecz w relacji miłości. Doświadczenie okazji do zła wzbudza sytuację walki, która ma prowadzić do zwycięstwa i nabycia cnoty poprzez trud i zmaganie. Dla ilustracji kluczowego biblijnego argumentu o mocy doskonalącej się w słabości (zob. 2 Kor 12, 9) Pelczar używa obrazu drzewa, które poddawane wichrom zapuszcza tym mocniejsze korzenie³². Właściwe podjęcie pokusy przysposabia człowieka do przyjmowania coraz

26 J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 337.

27 Por. Wawrzyniec Scupoli, *Walka duchowa*, s. 22.

28 Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 338. Autor zaznacza, że Pan Bóg, dopuszczając pokusę (zanurzenie okrętu), zachowuje miarę, by człowiek nie upadł (por. 1 Kor 10, 13).

29 Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 338.

30 Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 338.

31 J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 339.

32 J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 339.

większych darów, gdyż Bóg jest „niezmiernie hojny dla duszy mężnie walczącej”. W ten sposób wzrasta jej szczęście, czyli „zasługi” i „korona”³³.

Funkcjonowanie pokusy w ścisłej relacji do miłości i Opatrzności Boga wyznacza sposób jej przyjmowania, w którym roztropność łączy się z zaufaniem. Z jednej strony nie byłoby właściwe prosić o całkowite oddalenie pokus, gdyż są narzędziem wzrostu³⁴. Z drugiej należy pokornie i w duchu Modlitwy Pańskiej prosić o oddalenie sytuacji, w których człowiek mógłby upaść ze względu na własną słabość, chociaż niektórzy święci zabiegali o te próby³⁵. Nie można samodzielnie wywoływać pokusy ani narażać się na dobrowolne okazje do grzechu, gdyż byłoby to wystawianiem Pana Boga na próbę³⁶. Wolno jednak podejmować czynności, którym pokusa potencjalnie towarzyszy, o ile są one odpowiednio umotywowane („czynność godziwa i konieczna lub pożyteczna”) i wykluczają zgodę na zło³⁷. Zatem pokusa powinna być konsekwencją przyzwalającego aktu Opatrzności, nie zaś człowieka. Obecność Boża uzasadnia przyjmowanie pokus nie tylko bez lęku, ale wręcz z radością, gdyż ewokują one działanie Boga³⁸.

Wśród wielu szczegółowych pouczeń Pelczar podejmuje kwestię długotrwałego znoszenia pokusy, której towarzyszy poczucie opuszczenia przez Boga. Stan ten wymaga właściwego rozumienia, ponieważ wycofanie poczucia Bożej obecności nie oznacza jej wygaśnięcia, lecz stanowi wezwanie do doświadczenia łaski wystarczającej i do umocnienia w cnotach. Ignacy Loyola objaśnia tę sytuację następująco: „Pan umniejszył mu [człowiekowi] jego duży zapał, wielką miłość o obfitość łaski,

33 J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 339.

34 Por. Słynny apoftegmat: „Zabierz pokusy—rzecze [Antoni]—a nikt nie będzie zbawiony” (*Apoftegmaty ojców pustyni*, t. 1: Gerontikon, Tyniec 2007, s. 131).

35 Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 340.

36 Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 340, 344.

37 J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 340–341.

38 Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 339–340.

Autor jako uzasadnienie cytuje tu przede wszystkim List św. Jakuba (Jk 1, 2. 12) oraz św. Ambrożego. Wydaje się jednak, że Pelczar dokonał swobodnego przekładu nie czwartego (jak sam podaje), ale 41 rozdziału tego dzieła. Por. Santi Ambrosii, *Expositio Evangelii Secundum Lucam*, Libris X Comprehensa, https://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0339-0397,_Ambrosius,_Expositio_Evangelii_Secundum_Lucam_Libris_X_Comprehensa,_MLT.pdf (10.07.2024).

pozostawił mu jednak łaskę wystarczającą do zbawienia wiecznego”³⁹. Natomiast polski biskup Pelczar powołuje się na opis doświadczenia św. Pawła (zob. 2 Kor 12, 1–10; por. 1 Kor 10, 13) oraz stosuje obraz matki czuwającej nad dzieckiem uczącym się chodzić. Interesująca jest też alegoria pływaka, który zanurzony w wodzie cały, oprócz głowy – pozostaje wyprostowany, nogami odbija wodę, a ręce złożone na piersi rozkłada, rozdzielając nimi toń. Tym gestom odpowiadają w sensie duchowym: akt woli (głowa ponad powierzchnią wody, czyli pokus), ufność (wyprostowana postawa), odrzucanie pokus ze wzgardą (ruchy nóg), modlitwa i gorące pragnienie (składanie i rozkładanie rąk). Ta ascetyczna wytrwałość zostanie dopełniona kluczową interwencją łaski⁴⁰.

Cnotę męstwa w pokusie można pojmować jedynie w odniesieniu do miłości, gdyż zwycięstwo jest dziełem miłującego Boga. Dlatego zasadnicze znaczenie ma wzbudzanie aktów miłości („miłosne zwroty do Serca Jezusowego”), rozmyślanie, postanowienia o wierności Bogu, a także akty cnot przeciwnych pokusom (*agere contra*). Wszystkie one powinny być stosowane często, ponieważ ilość drobnych ciosów odpędza przeciwnika⁴¹. W tej przestrzeni modlitwa jest „główną bronią”, gdyż „ściąga pomoc Bożą, a tem samem zapewnia zwycięstwo”⁴². Będąc wyznaniem własnej niemocy i jednocześnie opartym na Objawieniu aktem ufności w Bożą pomoc (zob. Ps 50, 15; 18, 3⁴³), stanowi realizację kluczowej formuły „nieufności do siebie – zaufania do Boga”.

Wyjątkowym sposobem walki jest wykorzystanie daru Eucharystii, będącej źródłem męstwa. Pelczar proponuje alegoryczny wykład motywu toczącego się chleba, który zrujnował namiot Madianitów (zob. Sdz 7, 13): „Takim chlebem w życiu duchownym jest Komunia święta,

39 Święty Ignacy Loyola, *Ćwiczenia duchowe*, 320.

40 Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 352.

41 Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 352. Warto wspomnieć też o wyznawaniu pokusy przed spowiednikiem. Zob. J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 353; por. Święty Ignacy Loyola, *Ćwiczenia duchowe*, 326.

42 J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 349.

43 J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 349. Numeracja psalmów poprawiona według: Biblia Tysiąclecia, Poznań 2003, <https://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=834> (03.05.2024).

ona bowiem staje się dla duszy potęgą, którą zwycięża wrogi swoje”⁴⁴. Eucharystia nie tylko podtrzymuje siły, ale stanowi broń atakującą przeciwnika. W tym kontekście zrozumiały staje się apel o przystępowanie do Komunii Świętej w stanie pokusy, nie zważając na obiekcje, gdyż „Pan brzydzi się tylko grzechem, a nie samą pokusą”⁴⁵. Męstwo jawi się jako udział w mocy miłującego Boga.

3. Przesłanie teologii w kontekście sekularyzmu i religii terapeutycznej

Nauka chrześcijańska, wyłożona przez Pelczara, wchodzi w konfrontację z interpretacjami antropologicznymi, które nie zakładają odwołania do Boga jako najwyższej zasady. Charles Taylor wskazuje na zjawisko zmiany całego kontekstu (*frame*), w którym funkcjonuje dziś chrześcijanin ze swoim dyskursem. Jest to świat zsekularyzowany, czyli taki, w którym niewiara staje się domyślnym wyborem. Pokrewny termin *humanizm samowystarczalny* lub *ekskluzywny* (*self-sufficient humanism, exclusive humanism*) wyznacza pomyślność człowieka (*human flourishing*) jako punkt ostateczny, poza którym nie poszukuje się już żadnej wiedzy⁴⁶.

Obok ontologicznego uzasadnienia moralności w obrębie tła czy paradygmatu teistycznego, współczesny człowiek tłumি potrzebę takiego uzasadnienia swoich czynów, co ułatwia zarówno rzeczywistość pluralistycznego społeczeństwa, jak też pewne nurty nowożytnej epistemologii. Charles Taylor słusznie zauważa też postawy pośrednie u tych, którzy nie zgadzając się na naturalistyczne, sekularne odrzucenie ontologii moralności, nie potrafią konsekwentnie wskazać założeń dla praktykowanego przez siebie systemu norm moralnych⁴⁷. Jedną z kon-

44 J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 351.

45 J. S. Pelczar, *Życie duchowne, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, s. 337.

46 Zob. B. Żalec, *Between Secularity and Post-Secularity: Critical Appraisal of Charles Taylor's Account*, „Bogoslovni vestnik” 79 (2019) nr 2, s. 413–414. Zjawisko to z perspektywy teistycznej można określić profanacją świata, czyli sprowadzeniem myślenia do profanum, a więc aspektów egzystencji nieukazujących głębszej, metafizycznej rzeczywistości (L. Dupré, *Inny wymiar. Filozofia religii*, Kraków 1991, s. 19).

47 Zob. C. Taylor, *Źródła podmiotowości. Narodziny tożsamości nowoczesnej*, Warszawa 2012, s. 22–23.

sekwencji zmian zachodzących w tej dziedzinie jest konstytutywna dla współczesnej świadomości idea minimalizacji cierpienia, motywowana poszanowaniem godności człowieka⁴⁸. Ze względu na swą godność człowiek nie powinien bowiem cierpieć. Przekonanie to posiada swoje korzenie zarówno w oświeceniowym proteście przeciw bezsensownemu cierpieniu, jaki w moralności chrześcijańskiej, i właśnie w myśli Reformacji, wiąże się z afirmacją codziennego życia jako głównej przestrzeni wartości (praca, dom). Następuje tutaj odrzucenie etyki czynów wielkich, które dominowały w etyce Arystotelesowskiej (życie obywatelskie)⁴⁹. Oczywiście wpływ chrześcijaństwa jest bardziej złożony, gdyż obok postulatu niekrzywdzenia bliźniego (por. Mt 7, 12) odsłania ono pozytywny sens cierpienia – od teologii krzyża i wezwania do jego niesienia (por. Mk 8, 34) po mężne zmaganie się z pokusą. W tym właśnie punkcie staje się widoczna znamienna konfrontacja między przekazem reprezentowanym przez Pelczara a nowoczesną tendencją do minimalizowania cierpienia. Koncepcja walki duchowej nie jest tym, co przedstawiciel humanizmu ekskluzywnego postrzeżałoby jako nieodłączną dominantę swej wizji moralności. Następuje tu konsekwentne rozwinięcie zjawiska zauważonego przez Taylora: postulat unikania cierpienia odnosi się już nie tylko do drugiego człowieka, ale do samego siebie – „ja nie chcę cierpieć”. Ów ideał życia codziennego, otwierający drogę marksizmowi i związany z autonomiczną postawą⁵⁰, stoi u podstaw zachodniego indywidualizmu skupionego na kreacji własnej biografii i samorealizacji w postaci kariery. Podsumowując, można wskazać na przynajmniej dwa motywy negacji dyskursu o pokusie: po pierwsze, trud walki duchowej nie godzi się z uciekającą od cierpienia wizją moralności komfortowej, po drugie, przyjęcie programu walki duchowej zakłada teistyczne objaśnianie moralności w relacji do przykazań, a także takich pojęć jak łaska, zbawienie, szczęście wieczne. Moralność komfortu staje się przejawem humanizmu ekskluzywnego, sekularnego, choć oczywiście nie jest

---

48 Zob. C. Taylor, *Źródła podmiotowości*, s. 27–29. Autor zwraca uwagę, że jakkolwiek cierpienie wciąż bywa zadawane ludziom, to jednak zasadniczo jest opatrywane opieką i troską (s. 27–28).

49 Zob. C. Taylor, *Źródła podmiotowości*, s. 28–29.

50 Zob. C. Taylor, *Źródła podmiotowości*, s. 29.

czymś, co by nie zagrażało wierzącym. Zresztą należy uwzględnić wzajemne oddziaływanie tych paradygmatów w jednym społeczeństwie.

Cecha minimalizacji cierpienia w procesie przemian myślenia moralnego koresponduje z socjologiczną interpretacją przedstawioną przez Philipa Rieffa, w której charyzma, czyli tradycyjny paradygmat łaski, doznaje ataku ze strony nowego porządku, przyjmującego na bazie freudowskiej teorii formę terapii. Tym, co konstytuuje charyzmę i stanowi przedmiot ataku, jest system zakazów (*interdictory*). W specyficznym sposobie charyzma rozwiązuje problem związku wiara–wina (*a faith/guilty complex*), poprzez triumf wiary z jej zakazami nad winą, która jednakże zostaje zachowana, podobnie jak impulsy w terapii Freuda⁵¹. Wiara jest posłuszeństwem wobec zakazów (*interdictory commands*), natomiast вина oznacza nieposłuszeństwo wobec nich. W tym kontekście Rieff pojmuje znaczenie sakramentów i Kościoła jako instancji uobecniających zakazy i intensyfikujących napięcie w formule wiara–wina, konieczne dla triumfu wiary⁵². Choć interpretacja Rieffa ma charakter socjologiczny i nie oddaje głębi teologicznego objaśnienia, okazuje się użytecznym *locus* dla teologa.

Charyzma, czyli tradycyjna droga motywowanych religijnie zakazów, spotyka się z nowszą tendencją do uwolnienia się od nich. Rieff poddaje tu krytyce progresywizm, wyrosły z protestantyzmu (Weber), oraz wyłamywanie się z zespołu ustanowionych norm, które ma świadczyć o najwyższej ekspresji duszy i intelektu, przyjmując formę „mistyki”⁵³. Owo wyłamywanie się (*transgression*) oferuje alternatywne rozwiązanie problemu wiary–winy, mianowicie poprzez orgię seksualną, czyli totalne odrzucenie zakazów i w pełni swobodną ekspresję⁵⁴. Socjologicznej koncepcji Rieffa zawdzięczamy podkreślenie roli zasad moralnych, które stoją w samym centrum współczesnej walki paradygmatów moralności. Jest to konflikt między charyzmą a terapią, czyli zachowaniem zasad a próbą ich unieważnienia i odrzucenia. Nauka o pokusach sytuuje się po stronie charyzmy, wskazując na zakazy moralne, natomiast

51 Zob. Ph. Rieff, *Charisma. The gift of grace, and how it has been taken away from us*, New York 2008, s. 62.

52 Zob. Ph. Rieff, *Charisma*, s. 61–62.

53 Ph. Rieff, *Charisma*, s. 7.

54 Zob. Ph. Rieff, *Charisma*, s. 60.

terapia oznacza całość zmian w sferze myślenia, odczuwania i decyzji, które prowadzą do odrzucenia idei oporu przeciw pokusom, czyli do odmiennego rozwiązania poczucia winy – nie poprzez posłuszeństwo wierze, ale transgresję zasad i ekspresję przyjemności. Istotnie, erotyka – sfera obdarowana szczególnym potencjałem przyjemności – stała się polem szczególnie zaawansowanej transgresji, od rewolucji seksualnej po późniejsze ruchy związane z teorią gender i tym podobne⁵⁵. Dobrze samopoczucie jako centralna kategoria subiektywnego stanowienia moralności znajduje swoje wyraziste, poniekąd profetyczne, literackie symbole w postaci pigułek Murti-Binga ze *Zniewolonego umysłu* Czesława Miłosza⁵⁶ czy pastylek somy z dystopijnej powieści *Nowy wspaniały świat* Aldousa Huxley’a⁵⁷. Także Rieff pisze ironicznie o nowej charyzmie dostarczanej z zewnątrz w formie sprayu. Wszystkie te motywy wskazują na zewnętrzne źródło satysfakcji osiąganego przez człowieka poprzez realizację społecznie dopuszczonych rytów. Nie jest to jednak pokój płynący z serca, czyli głębi prawdziwego „ja”, jak rozumie je katolicka tradycja⁵⁸ oraz wielka część myśli ludzkiej, ale stan uzyskany poprzez dostosowanie się do norm współczesnego społeczeństwa i miękkiego totalitaryzmu⁵⁹. I tu właśnie objawia się paradoks, ponieważ tendencja do odrzucania norm zostaje wpisana w konieczność akceptacji innych zasad, pod groźbą społecznego napiętnowania albo wręcz destrukcji⁶⁰. Przyjemność, komfort, terapia oznaczają jednak unieważnienie podmiotowej wewnętrzności⁶¹, która wyraża się w nauce o sumieniu.

55 Benedykt XVI przypomina o konieczności właściwego pojmowania erosa i odpowiedzialności dyscypliny, por. Benedykt XVI, Encyklika *Deus caritas est*, 25.12.2005, 3–17. Wnikliwe stadium transgresji zob. S. Sontag, *Pod znakiem Saturna*, Kraków 2014, s. 19–78.

56 Zob. C. Miłosz, *Zniewolony umysł*, Paryż 1953, s. 15–17.

57 Zob. A. Huxley, *Nowy wspaniały świat*, Warszawa 2009, *passim*.

58 Zob. Katechizm Kościoła katolickiego, 2563. Por. M. Godawa, *Man Uttered by God: Personalistic Essence of Christian Contemplation According to T. Merton*, „Bogoslovnii vestnik” 83 (2023) nr 3, s. 638–641.

59 Por. R. Dreher, *Życie bez kłamstwa. Jak wytrwać w chrześcijańskiej opozycji*, Kraków 2021, s. 15–140.

60 Por. C. Miłosz, *Zniewolony umysł*, Paryż 1953, s. 24–30; A. Huxley, *Nowy wspaniały świat*, Warszawa 2009, *passim*.

61 Zob. Ph. Rieff, *Charisma*, s. 6; w tej pozycji problem likwidacji wewnętrzności („to dissolve all inwardness”) jawi się jako centralny dla współczesnej socjologii.

Rezygnacja z ontologicznego uzasadnienia moralności, transgresja norm, unikanie cierpienia i intensyfikacja przyjemności jako terapeutyczna forma sensu życia⁶² wpływają nie tylko na formację ich zwolenników, ale także na chrześcijan. Rod Dreher, nawiązując do Rieffa, stwierdza: „Stosunkowo niewielu współczesnych chrześcijan jest gotowych cierpieć za wiarę, bo terapeutyczne społeczeństwo, które ich uformowało, po pierwsze neguje celowość cierpienia, a po drugie uważa ponoszenie ofiar w imię prawdy za bezsensowne”⁶³. W ten sposób chrześcijanin zostaje po raz kolejny postawiony w sytuacji konfrontacji, w której można wytrwać dzięki wiedzy na temat pokus. Fakt, że komfort terapeutycznej duchowości staje się jedną z głównych pokus współczesności, okazuje się tu paradoksalnie szansą.

Zakończenie

Konfrontacja paradygmatu teistycznego z sekularnym prowadzi do wniosków ważnych dla teologii katolickiej. Należy przypomnieć, że kwestia pokusy posiada poniekąd znaczenie „personalistyczne”, ponieważ wskazuje na wolność człowieka, jego decyzyjność i odpowiedzialność w najważniejszych sprawach. Cnota męstwa staje się szczególnym wyrazem artykulacji tożsamości człowieka: ten, kto wytrwale spełnia akt cnoty i opiera się łatwym i błędnym rozwiązaniom, aktualizuje swą podmiotowość. Znaczenie indywidualnego, osobistego wyboru zostaje więc wzmocnione, wbrew redukcji osoby i utracie „wewnętrzności” (*inwardness*) we współczesnym społeczeństwie, w którym komfort jednostki znajduje zewnętrzne źródła i stanowi zapłatę za przystąpienie do ideologii i faktyczne zrzeczenie się wolności. Teologia, podejmując temat pokusy, głosi człowiekowi prawdę o jego rzeczywistej tożsamości, której centrum jest relacja do Boga. Sytuacja pokusy oznacza szansę wzmocnienia tej relacji poprzez kluczowy i wolny akt ufności pokładanej w łasce, a nie we własnych siłach (por. zasada „nieufności do siebie — zaufania do Boga”). Pokusa staje się miejscem teofanii (zob. 2 Kor 12, 9–10)

---

⁶² Taylor wskazuje na utratę sensu jako zasadniczą obawę współczesnego człowieka (zob. Ch. Taylor, *Źródła podmiotowości*, s. 38).

⁶³ R. Dreher, *Życie bez kłamstwa. Jak wytrwać w chrześcijańskiej opozycji*, Kraków 2021, s. 31.

i doświadczenia sposobu działania Boga, kiedy to łaska rozlewa się obficie niż grzech (zob. Rz 5, 20–21). Człowiek odkrywa siebie jako osobę stojącą wobec Boga, doświadcza radykalnie Jego miłości, skoro to właśnie miłość nadaje sens tej sytuacji, oraz poznaje Tego, który jest Miłością (zob. 1 J 4, 8).

Ponieważ sekularyzm, humanizm ekskluzywny i religia terapeutyczna stają się pokusą współczesności, należy z całą mocą zastosować do nich chrześcijańskie przesłanie na temat pokusy. Chrześcijańska refleksja podaje sposób odnoszenia się do świata, w którym sekularyzm zyskuje wielką popularność, a nawet społeczną dominację. Zatem należy zauważyć, że sekularyzm przypomina wierzącym o tym, na co zgodzić się nie mogą, a tym samym podkreśla samą zdolność dokonania wyboru. Podmiotowość człowieka widoczna jest najpełniej w chwili zagrożenia – jak biel staje się bardziej wyrazista w kontraście do czerni. Teologicznie podjęty sekularyzm staje się miejscem teofanii, czyli zjawiskiem, wobec którego objawia się Boża moc łaski. Stanowi on szansę na rozwój chrześcijańskiej tożsamości w relacji do Boga i na pogłębione doświadczenie łaski. Wzywa do gruntownego uświadomienia sobie znaczenia Bożej Opatrzności, działającej zawsze tam, gdzie Bóg dopuszcza pewne zjawiska w świecie⁶⁴, aby moc mogła doskonalić się w słabości (zob. 2 Kor 12, 9). Otwiera się tu wielka perspektywa rozwojowa – zarówno w wymiarze osobistym, jak i społecznym, będąca podstawą odważnego optymizmu.

Rozumienie zjawiska, wnoszone przez doktrynę Kościoła i głos teologii, wyzwala postawę spokoju wobec znaków odmiennej antropologii, a spokój sprzyja konsekwentnemu i właściwemu postępowaniu. Można powiedzieć, że również wyzwanie (pokusa) sekularyzmu powinno być paradoksalnie przyjmowane z radością, umotywowaną znajomością rzeczy, w tym wiarą w odpowiedź łaski. Człowiek wierzący powinien zaakceptować sytuację współwystępowania różnych interpretacji antropologicznych, w której ta chrześcijańska nie zajmuje już pozycji dominującej. Nie oznacza to bynajmniej, że ma utracić swoją moc, przeciwnie – moc ta ma wzrastać i oddziaływać na inne modele życia. Kluczowym warunkiem jest jednak twórcze wykorzystanie potencjału

64 Por. M. Godawa, *Teologiczna oferta wolności w nauczaniu i doświadczeniu duchowym Jana Pawła II*, w: *Oblicza wolności*, red. R. Łętocha, Oświęcim 2010, s. 30–35.

tkwiącego w dopustach Bożej Opatrzności. Spełnienie tego założenia wymaga wciąż pogłębianego rozumienia, wprowadzenia tematu męstwa wobec pokusy w centrum formacji współczesnego człowieka poprzez połączenie różnych dziedzin teologii: od duchowości, dogmatyki, teologii moralnej po homiletykę, katechezę, nauki społeczne i tym podobne. Nieodzowne znaczenie posiada praktyczne stosowanie tej wiedzy. I właśnie tutaj powraca termin męstwa jako konsekwencja wyboru dobra. „Żołnierskie” kompetencje chrześcijanina — opór wobec zła i przeszkód, wytrwałość w trudnościach — wyrażają się w sposób szczególnie w paradoksalnie rozwojowym traktowaniu pokusy sekularyzmu. Sytuacja konfrontacji odzwierciedla troskę o dobro i łączy się z autentycznym szacunkiem dla reprezentanta innego światopoglądu jako osoby, niosąc nadzieję na pozytywne i inspirujące świadectwo chrześcijańskiej tożsamości.

Odzwierciedlająca doktrynę teologia, w tym głos Pelczara, nie tylko nie jest przestarzałym zjawiskiem, ale przeciwnie — dostarcza rozwiązań, jakby know-how, dla problemów epoki.

Bibliografia

- Apoftegmaty ojców pustyni, t. 1: Gerontikon, Tyniec 2007.
- Benedykt XVI, Encyklika *Deus caritas est*, 25.12.2005.
- Biblia Tysiąclecia, Poznań 2003, <https://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=834> (03.05.2024).
- Dreher R., *Życie bez kłamstwa. Jak wytrwać w chrześcijańskiej opozycji*, Kraków 2021.
- Dupré L., *Inny wymiar. Filozofia religii*, Kraków 1991.
- Erazm z Rotterdamu, *Enchiridion militis christiani*, https://books.google.pl/books?id=dyk7AAAACAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (11.07.2024).
- Godawa M., *Man Uttered by God: Personalistic Essence of Christian Contemplation According to T. Merton*, „Bogoslovni vestnik” 83 (2023) nr 3, s. 637–648, <https://doi.org/10.34291/BV2023/03/Godawa>.
- Godawa M., *Teologiczna oferta wolności w nauczaniu i doświadczeniu duchowym Jana Pawła II*, w: *Oblicza wolności*, red. R. Łętocha, Oświęcim 2010, s. 29–44.

- Giuliani M., *Natchnienia duchowe*, w: *Szuka kierownictwa duchowego*, red. J. Augustyn, Kraków 2013, s. 301–310.
- Huxley A., *Nowy wspaniały świat*, Warszawa 2009.
- Katechizm Kościoła katolickiego, Poznań 1994.
- Marcus Tullius Cicero, *De inventione*, https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/-106_-043,_Cicero._Marcus_Tullius,_De_Inventione,_LT.pdf (10.07.2024).
- Miłosz C., *Zniewolony umysł*, Paryż 1953.
- Pelczar J. S., *Życie duchowe, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 1, Kraków 2003.
- Pelczar J. S., *Życie duchowe, czyli doskonałość chrześcijańska*, t. 2, Kraków 2012.
- Pelczar J. S., *Życie duchowe, czyli doskonałość chrześcijańska według najcelniejszych mistrzów duchownych*, t. 1, Przemyśl 1924.
- Pelczar J. S., *Życie duchowe, czyli doskonałość chrześcijańska według najcelniejszych mistrzów duchownych*, t. 2, Przemyśl 1924.
- Rieff Ph., *Charisma. The gift of grace, and how it has been taken away from us*, New York 2008.
- Sancti Thomae de Aquino, *Summa Theologiae, textum Leoninum*, Rzym 1899, pars II–II, <https://www.corpusthomisticum.org/sth3123.html> (02.06.2024).
- Santi Ambrosii, *Expositio Evangelii Secundum Lucam Libris X Comprehensa*, https://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0339-0397,_Ambrosius,_Expositio_Evangelii_Secundum_Lucam_Libris_X_Comprehensa,_MLT.pdf (11.07.2024).
- Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes*.
- Sontag S., *Pod znakiem Saturna*, Kraków 2014.
- Szczur P., *Mnisi jako „żołnierze” Chrystusa w nauczaniu Jana Chryzostoma. Analiza 69. i 70. homilii z cyklu Homilie na Ewangelię według św. Mateusza, „Vox Patrum” 35 (2015) t. 63, s. 375–388*, <https://doi.org/10.31743/vp3569>.
- Święty Ignacy Loyola, *Ćwiczenia duchowe*, Kraków 2000.
- Święty Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, red. P. Bełch, t. 6, pars I, <https://zwola-old.karmelicibosi.pl/p/z/formacja/summa.html> (25.06.2024).

Święty Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, red. S. Bełch, t. 21, pars II-II, <https://zwola-old.karmelicibosi.pl/p/z/formacja/summa.html> (02.06.2024).

Taylor C., *Źródła podmiotowości. Narodziny tożsamości nowoczesnej*, Warszawa 2012.

Tomasz à Kempis, *O naśladowaniu Chrystusa*, Lublin 1986.

Wawrzyniec Scupoli, *Walka duchowa*, Poznań 2002.

Žalec B., *Between Secularity and Post-Secularity: Critical Appraisal of Charles Taylor's Account*, „Bogoslovni vestnik” 79 (2019) nr 2, s. 411–423, <https://doi.org/10.34291/BV2019/02/Zalec>.

